

Korupcijos sklaidos formos Lietuvoje: tarp sovietinio palikimo ir rinkos padiktuoto pragmatizmo

Jolanta Palidaukaitė

*Kauno technologijos universitetas
K.Donelaičio g.20, 44239 Kaunas*

*Korumpuotos visuomenės etiketė dažnai bandoma klijuoti jaunoms Rytų ir Vidurio Europos demokrati-
joms. Straipsnyje analizuojama, kiek šis neigiamas reiškinys paplitęs Lietuvos visuomenėje. Į korupciją
pereinamojo laikotarpio visuomenėse žvelgiama bendro korupcijos klausimų diskurso kontekste. Remiantis
atskirų sričių mokslininkų darbais ir Lietuvoje vykdytų tyrimų rezultatais, bandoma nubrėžti ribą tarp so-
vietmečio palikimo ir rinkos ekonomikos padiktuotų taisyklių bei gyvenimo būdo įtakos korupcinės veiklos
praktikai, akcentuojant, kad dėl šių įtakų susipypinimo tai nėra lengvas uždavinys.*

Raktažodžiai: korupcija, korupcijos tyrimai, korupcijos suvokimas, privatizacija, rinkos padiktuotas pragmatizmas, vartotojiškumas, sovietinis mentalitetas.

Keywords: corruption, research on corruption, corruption perception, privatization, pragmatism influenced by free market economy, consumerism, soviet mentality.

Įvadas

Iki 1990-ųjų korupcija daugiau asocijavosi su Lotynų Amerikos, Afrikos ir Pietų Europos šalimis. Vėliau korupcinių skandalų žemėlapis išsiplėtė: apėmė Rusiją ir pereinamojo laikotarpio Rytų ir Vidurio Europos valstybes. Statistika rodo, kad publikacijų korupcijos Rytų Europoje tema pasaulio spaudoje nuo 1991 m. iki 2003 m. padaugėjo apie pusantro karto [53]¹. Toks susidomėjimas regionu ir jame vykstančiais procesais iliustruoja dvi gana skirtingas tendencijas: 1) bandymą palyginti ten vykstančius procesus su Vakaruose irgi vykstančiomis transformacijomis (įvairaus masto viešojo sektoriaus reformos, privatizacija, įmonių restruktūrizacija), 2) lyginamųjų refleksijų pagrindu parodyti aiškų ne tik ekonominį, bet ir moralinį demokratijos senbuvį pranašumą prieš jaunąsias valstybes. Antra vertus, kai kurie autoriai abejoja stereotipiniu pereinamojo laikotarpio valstybių kaip korumpuotų apibūdinimu, pabrėždami, kad Vakarų demokratijos taip pat susiduria su rinkimine korupcija ir neteisėtu partijų finansavimu, dėl ko neretai griūna valdžios [79, p.10].

Jolanta Palidaukaitė – Kauno technologijos universiteto Viešojo administravimo katedros docentė, socialinių mokslų daktarė.

El. paštas: jolanta.palidaukaite@ktu.lt

Straipsnis įteiktas redakcijai 2006 m. liepos mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2006 m. lapkričio mėn.

Šio straipsnio tikslas – remiantis lietuviška literatūra korupcijos tematika ir su korupcija susijusių tyrimų rezultatais, išryškinti sovietinio palikimo ir rinkos ekonomikos įtaką esamai korupcijos sklaidai šalyje. Pagrindinis tyrimo metodas - mokslinės ir kitos literatūros analizė ir sociofilosofinės išvalgos.

1. Literatūros ir su korupcija susijusių tyrimų apžvalga

Civilizacijos rykštė, visuomenės liga, monstras, hidra - tai tik keli epitetai, kuriuos tyrinėtojai, žurnalistai, politikai ar visuomenės veikėjai linkę pavartoti apibūdinami korupcijos reiškinį. Susirūpinimas plintančia korupcija pastebimas ne tik verslo ir valdžios sferoje, bet ir akademinėje terpėje. Tai iliustruoja mokslinės publikacijos mokslinės, konferencijos, simpoziumai ir mokymai bei įvairių korupcijos rodiklių (korupcijos suvokimo indekso, kyšių mokėjimo indekso ir kt.) tyrimai.

¹ I. Krastev pateikia skaičius, iliustruojančius, kaip pasaulio visuomenės dėmesys išaugo šiai temai. 1982 - 1987 metais žodis „korupcija“ finansiniuose leidiniuose „The Economist“ ir „Financial Times“ vidutiniškai per metus pasirodė 229 kartus, lenkdamas „infliacijos, nedarbo, biudžeto deficito“ sąvokas. 1989 – 1992 metais, pradėjus įgyvendinti švairių rankų politiką Italijoje ir iškilus skandalams, susijusiems su politinių partijų finansavimu Ispanijoje ir Prancūzijoje, šis skaičius padidėjo iki 502. 1993 – 1995 metais šio žodžio vartojimas padažnėjo nuo 1 076 iki 1 246 kartų [40].

Iš pastaraisiais metais pasirodžiusių darbų korupcijos tema išsiskiria vengrų autorių kolektyvo politinės korupcijos studija (red. S. Kotkin, A. Sajo, 2002 m.), latvių kilmės amerikietės R. Karklins studija (2005 m.), analizuojanti pokomunistinių šalių korupcijos specifiką, ir bulgarų politologo I. Krastev knyga (2004 m.), gana skeptiškai vertinanti antikorupecines politikas ir siūlanti kur kas radikaliau spręsti šią problemą [33; 38; 41].

Situaciją Lietuvoje galima analizuoti iš dviejų perspektyvų: bandant apžvelgti atskirų socialinių mokslų tyrinėtojų (teisininkų, sociologų, politologų ir kt.) indėlių plėtojant šią temą arba retrospektyviai pagal atskirus potemių (pvz., politinė ir administracinė korupcija) apžvelgiant visas pasirodžiusias publikacijas (ne tik akademinis darbus) šia tema. Abi jos turi savo privalumų ir trūkumų. Daugeliu atvejų tuos analizės būdus tikslinga jungti.

Bene išsamiausia studija korupcijos tematika Lietuvoje yra S. Vaitiekaus knyga *Korupcijos prevencijos sistema Lietuvoje: organizacijos ir veiksmų apžvalga* [94]. Joje nagrinėjamas gana įvairūs klausimai: ne tik pateikiamas korupcijos apibrėžimas, išskiriamos jos rūšys bei formos, nusakoma korupcijos būklė ir pateikiama teisinės bazės Lietuvoje analizė, bet ir gana išsamiai ir detalai analizuojamas atskirų institucijų (prezidentūros, Seimo, teisėsaugos, žiniasklaidos, pilietinės visuomenės ir kt.) indėlis korupcijos prevencijoje. Darbe galima rasti nuorodų ne tik į esamą įstatyminę bazę, bet ir į pirmąjį LDK statutą. Pateikiami ir kitų šalių korupcijos suvokimo rodikliai, leidžiantys skaitytojui susidaryti bendresnį vaizdą apie situaciją mūsų šalyje. S. Vaitiekaus studija remiasi Nacionalinės sąžiningumo sistemos (*angl.* National Integrity System) modeliu ir pasižymi sisteminiu požiūriu į šį visuomeninį reiškinį.

Paminėtinas teisininko V. Justickio indėlis į šios temos plėtotę. Jo vadovėlio *Kriminologija* visas skyrius skirtas korupcijos temai. Pateikiama informacija moksliskumo prasme lenkia S. Vaitiekaus studiją, kuri, nepaisant nagrinėjamų klausimų gausos, labiau skirta ne akademinėi bendruomenei, bet platesnei visuomenei. V. Justickis pateikia teisinį ir kriminologinį korupcijos vertinimą, apibūdina korupcijos pasireiškimo, atpažinimo, diagnostikos metodus, analizuoja korupcijos priežastis ir kovos su ja priemones, tendencijas Lietuvoje, šalia įvairių teorijų pateikia integruotą korupcijos teoriją. Jis pristato asmenybės neutralizavimo teoriją, pabrėžiančią prevencinius mechanizmus (biurokratinė karjera,

biurokratinė ideologija ir teisinės sankcijos), galinčius apsaugoti valdininką nuo asmeninių interesų invazijos į viešųjų reikalų svarstymą, tačiau kartu akcentuoja ir vidinio konflikto, kuri dažnai išgyvena valdininkas, kainą [29].

A. Dapšys, D. Jočienė, A. Pivoriūnas ir D. Sauliūnas šią problemą analizavo ją siedami su nusikalstamais valstybės tarnybai ir organizuotu nusikalstamumu [11; 27; 70; 80]. I. Michai-lovič gilinasi į korupcijos apibrėžimą ne tik Lietuvos, bet ir ES teisės aktų kontekste [54; 55]. A. Raudonienė savo darbuose analizavo korupcijos sąvokos kaitą Lietuvoje bei, remiantis pasaulyje pripažintų autoritetų darbais ir Lietuvos teisės aktais, antikorupecinės kultūros prielaidas [65; 75; 76]. L. Pakštaitis ir I. Gavelytė daugiau domisi kyšininkavimo problematika [16; 62]. Apibendrinant teisininkų darbus, galima konstatuoti, kad juose skiriama dėmesio ne tik teisei korupcijos sampratos analizei, bet ir jos priežasčių, atsiradimo, poveikio bei galimos prevencijos tematikai.

Korupcijos tema Lietuvoje nėra sulaukusi reikiamo politikos mokslų atstovų dėmesio, nors kritiškai mąstantys Lietuvos politikai vis dažniau ima kalbėti ne tik apie politinę korupciją, bet ir valstybės užvaldymą (*angl.* state capture)². R. Kaminskas bando gvildinti politinio klientelizmo klausimą, M. Vidūnaitė daugiau gilinasi į antikorupecinės politikos svarbą [31; 96]. Spragą šiame viešame diskurse bando užpildyti žurnalistai bandydami giliau analizuoti atskirus klausimus [46; 74]. Kiek kitokia forma prie to prisideda ir laisvosios rinkos šalininkai. Lietuvos laisvosios rinkos instituto parengtoje *Knygoje 2004 - 2008 metų Seimo nariams ir rinkėjams* atkreipiamas dėmesys į korupcijos problemą, detalizuojant korupcijai jautrias visuomenės gyvenimo sritis (privatizavimas, viešieji pirkimai, teisės aktų leidyba ir kt.) [97].

Sociologiniai korupcijos tyrimai Lietuvoje pradėti nuo 1999 m. „Transparency International“ Lietuvos skyrius (TILS), Specialiųjų tyrimų tarnyba, savivaldybės ir akademinės institucijos, bendradarbiaudami su viešosios nuomonės tyrimų kompanijomis „Baltijos tyrimai“, „Vilmorus“, „Spinter“ yra atlikę daugiau nei 10 įvairių sociologinių diagnostinių korupcijos tyrimų [2, p.10]. R. Ališauskienė, A. Dobryninas, V. Gaidys, D. Tureikytė, L. Žilinskienė analizavo ne tik bendrą visuomenės nuomonę apie korupciją, bet ir gilinasi į atskiras temas [1; 15].

² 2005m. Prezidentas V. Adamkus savo metiniame pranešime atkreipė dėmesį į oligarchinio valdymo pavojų.

Pažymėtinas tyrinėtojų dėmesys žiniasklaidos korupcijai [13]. Skirtingai nei kiti sociologai, J. Piliponytė bando ne tiek analizuoti Lietuvos situaciją, kiek daugiau gilintis į teorinius klausimus: korupcijos prigimtį, motyvaciją, reiškinių sudėtinės dalis ir kt. [68; 69].

R. Grigas, bandydamas kritiškai įvertinti šiuolaikinės lietuvių visuomenės portretą, šalia deformuoto individualizmo, servilizmo, priešnimosi sindromo, valstybinio bei nacionalinio patriotizmo stygiaus, emocionalumo pertekliaus ir dezadaptacinio sindromo identifikuoja korupcinės sąmonės sindromą. Jis teigia, kad „praktiškai korupcinės sąmonės sindromas pasireiškia tuo, kad viešajame administravime savavališkai gali būti keičiami valstybės suformuluoti tikslai; patys tarnautojai, norėdami išlikti savo postuose, gali būti verčiami elgtis pagal korupcijos nustatytas taisykles, kurioms, žinoma, priversti sąmoningai ar ne paklusti ir eiliniai piliečiai“ [19, p.28]. Konstatuojama, kad korupcinės sąmonės sindromas pasireiškia politiniu ir partiniu favoritizmu, nepotizmu, klienteliškumu ir apima vos ne visas valstybės struktūras, šalies gyventojų sąmonę ir realią elgseną [19, p.28]. Socialinės filosofijos perspektyva leidžia kitu rakursu pažvelgti į visuomenėje vykstančius procesus.

Nuo 1999 m. korupcijos suvokimo indeksas Lietuvoje vertinamas naudojantis tarptautinės nevyriausybinių antikorpucinės organizacijos „Transparency International“ metodologija. Dešimties balų korupcijos suvokimo skalėje Lietuva nuo 3,8 balo 1999 m. pakilo iki 4,8 balo 2005 m. [10].

Nors daugelis tyrinėtojų linkę teigti, kad neįmanoma išmatuoti korupcijos lygio dėl šio reiškinio latentškumo ir kultūrinio reliatyvizmo ir nesant universalaus korupcijos apibrėžimo, vis dėlto yra du tarptautiniai mastu tuo tikslu naudojami tyrimo metodai: korupcijos suvokimo lygio (KSI - *corruption perception index*) ir polinkio į korupciją (*corruption-proxy*) vertinimas. Ir korupcijos suvokimo, ir polinkio į korupciją tyrimo metodai nėra tobuli, nes 1) korupcijos suvokimas nėra vienareikšmiškai apibrėžiamas; 2) tai politiškai jautri tema (žiniasklaida neretai pateikia iškreiptą suvokimą), 3) kultūros specifika (politinis jautrumas) gali turėti įtakos atsakymams, 4) tai susiję su nacionaline garbe. Polinkio į korupciją metodas patikimesnis matuojant korupcijos lygį, nes klausimai orientuoti į veiksmus, o ne į suvokimą. Todėl tuose tyrimuose žiniasklaidos ir politikos įtaka menkesnė. Antra vertus, kai kurie tyrinėtojai teigia, kad vertinant korupciją pagal korupcijos suvokimo indeksą, atspindimas eks-

pertų ir verslininkų suvokimas, o jie sudaro uždarą ratą, kuris taip pat neapsaugotas nuo stereotipų, subjektyvumo, ir todėl išlieka patikimumo problema [82]. Panašią kritiką dėl 2004 m. Vilniaus miesto korupcijos situacijos tyrimo išsakė politologas K. Masiulis, akcentuodamas tyrimo metodologijos klaidingumą, nuomonės ir realybės, suvokimo ir patyrimo samplaiką [49].

Lietuvoje buvo atliekami tyrimai „Lietuvos korupcijos žemėlapis“, siekiant nustatyti institucinę ir geografinę korupcijos paplitimą bei visuomenės gyvenimo sritis ir institucijas, kuriose korupcija paplitusi labiausiai. Tyrimo metu siekta įvertinti visuomenės nuostatas, asmeninį patyrimą, informacijos apie korupcijos šaltinius ir požiūrį į antikorpucines priemones. Bandymas pasekti Lietuvos visuomenėje stebimas tendencijas laiko perspektyvoje atsispindi 2005 m. išleistame darbe *Lietuvos korupcijos žemėlapis 2001 - 2004* [2].

Lietuvos laisvosios rinkos institutas 2001 m. atliko gyventojų požiūrio į korupciją tyrimą, kurio pagrindu padaryta išvada, kad valdininkų atsakomybė ir atskaitomybė neadekvati jų turimai galiai ir kad teisėtvarkos struktūrų nepajėgumą kovoti su šiuo reiškiniu lemia silpna teisinė bazė [17]. To instituto darbuotojai šia tema atliko ir daugiau tyrimų [6; 90-92; 98]. Pavyzdžiui, vykdant projektą „Naujas požiūris į kovą su korupcija: korupcijos šaknų šalinimas“ (2001 m.) buvo analizuojamos korupcijos sąsajos su valstybės turto privatizavimu, žemės pardavimu, viešaisiais pirkimais, statybomis ir muitų reguliavimu [73].

„Transparency International“ Lietuvos skyrius ne tik atlieka įvairius su korupcija susijusius tyrimus, bet ir šviečia visuomenę - leidžia antikorpucinę literatūrą. 2005 m. pasirodė net keturi leidiniai: *Korumpuoti miestai, Skaidrios savivaldos link, Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje ir Kaip pažaboti korupciją?* [20; 30; 35; 84]. Pastarieji trys leidiniai, kuriuose surinkti įvairių lietuvių autorių ir ekspertų straipsniai, nepasižymi akademiškumu gvildenant korupcijos temą, bet skirti platesniam skaitytojų ratui, praktikams.

Apibendrinant Lietuvos akademinės bendruomenės publikacijas ir atliktus tyrimus, galima pastebėti, kad korupcijos įtaka įvairioms visuomenės gyvenimo sferoms skatina ir mokslininkus šiai temai skirti vis daugiau dėmesio. Daugelis autorių savo darbuose remiasi tokių autoritetų kaip S.Rose-Ackerman, R. Klitgaard, A.Heindenheimer, J.Pope bei kt. darbais³. Anali-
zuodami korupcijos reiškinį, vieni bando apsiri-

³ Į lietuvių kalbą išversta tik S.Rose-Ackerman studija [78].

boti savo mokslo ribomis (teisininkai), kitais atvejais pastebimas multidisciplininis požiūris. Įsibėgėjantys korupcijos tyrimai liudija ne tik formalų siekį pademonstruoti savo susirūpinimą šia visuomenės piktžaisde, bet ir norą geriau pažinti bei suvokti jo priežastis, jautriąsias sritis. Gana didelė niša akademiniam diskurse yra analizuoti biurokratinės, politinės, korupcijos privačiame sektoriuje, valstybės užvaldymo klausimus.

2. Pokomunistinių šalių problematika bendro korupcijos klausimų diskurso kontekste

Ilgą laiką kalbos apie korupciją ir jos tyrimai buvo tabu arba atskiros šalies reikalas; tik visai neseniai tarptautiniu mastu imta kalbėti apie šio reiškimo priežastis, esmę ir pasekmes [66, p.41 - 42]. Ne tik korupcijos reiškinys, bet ir jo tyrimai išgyvena tam tikrą evoliuciją. Galima išskirti šias korupcijos sąvokos kitimo tendencijas: 1) nuo asmeninės naudos akcentavimo pereinama grupinės, organizacinės naudos suvokimo (įskaitant partinius, verslo partnerių interesus) link, 2) dėmesys vien nuo valstybinio sektoriaus pasislenka privataus sektoriaus link (siaura/plati arba kitaip vadinama tradicinė/moderni sąvokos traktuotė), 3) suvokiamas kintantis pačios problemos kontekstas (buvusi lokali problema dėl globalizacijos tampa pasaulinę visuomenę neraminančia problema⁴; kartu ji įgauna naujų anksčiau nežinomų formų), 4) rimtesnis dėmesys skiriamas ne atsitiktinei pavienio individo korumpuotai veiklai (individuali korupcija⁵), bet tokios praktikos institucionalizavimui (sisteminė korupcija sukuria ir užtvirtina sąlygas praktikuoti tokį elgesį, o nepasiduodantiems taiko sankcijas) [64, p.26].

Laikas, kai tyrinėtojai bandė ieškoti korupcijos funkcionalumo užuomazgų, jau yra praėjęs. Kai kurių tyrinėtojų mintys (G.Caiden, N.Caiden, S.Huntington) apie tai, kad korupcija gali prisidėti prie visuomenės modernizacijos⁶, tautinio išsivadavimo, de-

mokratizacijos, administracinio pajėgumo⁷ iš šiandienės perspektyvos vertinamos ganėtinai rezervuotai [8; 23; 24; 25]. Teigiamas korupcijos mitas primena bendros ganyklos tragediją: keli laimi, bet ilgainiui vis daugiau yra pralaiminčiųjų [21, p.248-9]. Tyrinėtojų dėmesys nuo korupcijos funkcionalumo/disfunkcionalumo temos pasislinko gilesnės šio reiškimo priežasčių paieškos link, akcentuojant kovos su šiuo visuomeniniu reiškiniu svarbą⁸. Pripažįstama, kad šalia oficialaus (legalistinio) korupcijos apibrėžimo esama ir socialinio (kaip visuomenė suvokia, kas yra korumpuota veikla), galinčio nulemti antikorpucinės kovos efektyvumą [18, p.17; 47, p.15].

Kinta tyrinėtojų dėmesio objektas: XX a. pradžioje apie korupciją kalbėta daugiau kultūros ar politikos terminais, o dabar dažniau vyrauja ekonominis požiūris į šį reiškinį. Anksčiau korupcijos atsiradimo priežastimi laikytas žmogaus egoizmas ir valdžios siekis. Šios dvi priežastys padėjo paaiškinti ne tik besivystančiuose, bet ir išsivysčiusiose industrinėse valstybėse pasitaikančius skandalus. Dabar nebesitenkinama įvardyti šiuos psichologinius motyvus, bet akcentuojamas galimybių ir paskatų korupcinei veiklai buvimas, kartu kuriami pagrindai antikorpucinei politikai; nuo korupcijos studijų pereinama prie antikorpucinių studijų [39, p.25; 53].

Korupcijos pavyzdžių randama ankstyvųjų civilizacijų valdininkų veikloje. Tai leidžia pateikti patogiją, bet drauge antvisuomeninę istorinę šio fenomeno traktuotę. Istorinis paaiškinimas, kad korupcija egzistuoja jau seniai ir dar egzistuos, verčia laikytis gana pasyvios pozicijos, kartu lyg ir atleidžiant nuo nevienareikšmės pilietinės pozicijos korupcijos atžvilgiu [42, p.30].

Tautinio charakterio savitumas, bendroji ir politinė tautos kultūra ilgą laiką buvo atsakas tyrinėtojams, bandantiems atsakyti į klausimą, kodėl vienos visuomenės labiau nei kitos linkusios pasiduoti korupcijai. Pereinamojo laikotarpio valstybių įsiliejimas į tarptautinę bendruomenę davė naujo peno mokslininkų darbams ir praktiškų veiklai. Tyrinėtojai ir užsienio ekspertai, diagnozuodami pereinamojo laikotarpio visuomenių ligas, dažnai nustato sovietinio palikimo įtaką, tačiau, kaip rodo atlikti tyrimai, tik nedidelė Lietuvos visuomenės dalis (2002 m. – 3 proc., 2004m. - 16proc.) remia tokią nuomonę. Daugu-

⁴ Nauju etapu kovoje su šiuo neigiamu visuomeniniu reiškiniu galima laikyti Pasaulio Banko, Tarptautinio valiutos fondo, Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko ir kt. finansinių institucijų dėmesį ir įsijungimą į antikorpucinę kovą. Globalizacijos įtaka korupcijos plitimui tebėra mažai tyrinėta tema.

⁵ V. Justickis vartoja stichinės korupcijos terminą.

⁶ S.Huntington teigimu truputis korupcijos gali prisidėti prie tradicinių visuomenių vystymosi ar modernizavimo, bet ten kur korupcija jau yra paplitusi ji negali padėti visuomenei toliau vystytis [24, p.321]. Korupcija gali būti funkcionali politinėje sistemoje atstodama reformas: „Korupcija gali būti reformos pakaitalu, o korupcija ir reformos gali pakeisti revoliuciją“ [23, p.64].

⁷ S.Huntington teigimu „blogiau už nelanksią, perdėm centralizuotą ir nesąžiningą biurokratiją gali būti tik nelanksti, perdėm centralizuota ir sąžininga biurokratija“ [23, p.69].

⁸ Suvokiama, kad korupcija nėra savaiminis tikslas, bet priemonė tikslui pasiekti.

ma respondentų kaip svarbiausias korupcijos priežastis įvardija per dideles pareigūnų ir valstybės tarnautojų galias ir kartu atsakomybės ir atskaitomybės stoką, teisinės bazės silpnumą (per švelnios bausmės) ir per didelį biurokrazizmą [37].

Į Lietuvos viešąją erdvę korupcijos terminas atėjo palyginti neseniai - stojimo į Euroatlantines struktūras laikotarpiu. Tuo metu visuomenėje gajai naudojimosi tarnybine padėtimi, abipusiškai naudingų mainų, pažeidžiant nustatytas teisės normas, papirkinėjimo ir kita panaši praktika imta vadinti korupcijos terminu. Europos Komisija savo metinėse ataskaitose nuo 1999 m. atskirai vertino Lietuvos kovą su korupcija.

Pasaulio bankas ir Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas, atsižvelgdami į pokomunistinių šalių specifika, atliktuose korupcijos tyrimuose išskyrė dvi pagrindines jos rūšis: administracinę korupciją ir valstybės užvaldymą⁹. Tarptautinių organizacijų susirūpinimas šiuo visuomeniniu reiškiniu skatino valdžios pozicijos ir politikos korupcijos atžvilgiu atsiradimą. Tačiau Lietuvos valdžios atstovų veiksmų savanoriškumo, sąmoningumo ir išorės veiksmų padiktuoto spaudimo kovoti su šiuo reiškiniu santykis dar mažai tyrinėtas¹⁰.

Naujo termino atsiradimas dar nereiškia, kad šalyje šio reiškinio nebuvo. Lietuvos istorijoje ir anksčiau buvo pastebimos atskiros korupcinės veikos apraiškos. Piktnaudžiavimo padėtimi siekiant asmeninės ar grupinės gerovės Lietuvoje atvejai fiksuoti dar pirmame LDK statute [94, p.7].

Dabartinės lietuvių tyrinėtojų pozicijos analizuojant Lietuvos korupcijos situaciją gali būti įvardijamos kaip deskriptyvios pastangos diagnozuoti visuomenės ligos simptomus. Sociologai, remdamiesi visuomenės nuomonių tyrimų duomenimis, bando pasekti kintamas vertybines orientacijas, suvokti pereinamojo laikotarpio savitumą, socialines deformacijas, atskirų socialinių grupių jautrumą korumpuotai veiklai. Teisininkai dėl šio reiškinio linkę kaltinti

⁹ Pagrindinis skirtumas tarp administracinės korupcijos ir valstybės užvaldymo yra ne tiek pats poveikis, bet jo kryptingumas: vienu atveju kompanijos neoficialiai moka įgyvendinant politiką ar taisykles, kitu atveju - formuojant politiką. Valstybės užvaldymas apibrėžiamas kaip individų, firmų ar grupių veiksmas valstybiniame ir privačiame sektoriuose, siekiant paveikti įstatymų, taisyklių, dekretų ir kitų valdžios politikų formavimą savo naudai, neteisėtai ir neskaidriai asmeniškai atsilyginant valstybės pareigūnams [4, p.15-16].

¹⁰ A.Sajo, apibendrinamas pereinamojo laikotarpio valstybių patyrimą, teigia, kad vyriausybės pastangos daugiau atspindint norus sudaryti įspūdį, kuris Vakarams būtų priimtinas, o anti-korupcinės priemonės tėra propaganda [79, p.14].

teisinės bazės netobulumą, negebėjimą greitai reaguoti į naujų teisės aktų poreikį, kuris atitiktų sparčią visuomenės vystymosi raidą. A. Dapšio nuomone, organizuotas nusikalstamumas beveik visada susijęs su korupcija ir todėl sudaro grėsmę šalies valdymo sistemai, jos politiniam saugumui [11, p.62].

D. Jočienė, remdamasi užsienio tyrinėtojų (Kregar, Jaskiernia ir kt.), bandė apibrėžti pereinamojo laikotarpio visuomenių korupcinės situacijos specifiką. Ji akcentuoja tris visuomenines problemas, sudarančias palankią aplinką korupcijai tarpt: visuomenės moralinių pagrindų nebuvimą, nesugebančią funkcionuoti ir neišplėta demokratinių institucijų visuma, politinių tradicijų ir kultūros stoka [27, p.84].

Lietuvoje pastebimas ir gana netradicinis požiūris į korupciją, remiantis bulgarų tyrinėtojo I.Krastev mintimi, kad analitikai geriau išmano ir analizuoja korupcijos suvokimą viešojoje opinijoje ir daug mažiau žino apie tikrąją korupciją¹¹. Jo mintis remiasi P.Berger ir T.Luckmann idėja, kad žinojimo pagrindu nuolat kuriama socialinė tikrovė¹² ir kad klaidingas tikrovės (šiuo atveju korupcijos masto) suvokimas gali daryti įtaką elgesiui [40]. Kainos ir naudos analize paremti suvokimas ir lūkesčiai dažnai sudaro korupcijos spiralės galimybę: vienų korupcija skatina ir kitus taip elgtis.

Lietuvoje atliekami pereinamojo laikotarpio visuomenių tyrimai, tačiau gilesnių ir kompleksinių tyrimų, susijusių su korupcijos vertinimu, pasigendama. Trūksta teorinių studijų, kurios atsakytų į klausimą kiek tinka Lietuvos atveju studijai korupcijos skirstymas pagal rūšis (politinė, administracinė, privataus sektoriaus, kt.), ar reikalingas savitas pereinamąjį laikotarpį atspindintis suskirstymas (R.Karklins išskirta tipologija), ar verta skirti „pereinamosios“ (vienkartiniai procesai, tokie kaip strateginių objektų privatizacija, kt.) ir „įprastinės“ (licencijavimo praktika, konkurencijos reguliavimas ir kt. įprasta praktika) korupcijos atvejus visuomenės gyvenime.

3. Sovietinio mentaliteto šleifas ir laisvos rinkos iššūkiai

Prieš pradėdant plėtoti šią temą, būtina viena esminė pastaba. Dėl pereinamojo laikotarpio procesų sudėtingumo (visuomenės institucijų, struktūrų transformacija sąlygojo mentaliteto pokyčius, nulėmusius elgesio transformacijas)

¹¹ Jam atstovauja A.Dobryninas.

¹² Idėja, kad žinojimo pagrindu nuolat kuriama socialinė tikrovė, plėtojama knygoje *Socialinės tikrovės konstravimas* [5].

labai sunku nubrėžti takoskyrą tarp sovietinės praeities palikimo ir laisvosios rinkos padarytų korekcijų. Kai kuriais atvejais buvusi socialiai abejotina praktika („blato“, kyšių davimo, piktnaudžiavimo padėtimi, socialinių tinklų kultūra) transformavosi, prisitaikydama prie naujos aplinkos ir įgaudama naujų formų, tačiau ir toliau neprisidėdama prie bendros gerovės kūrimo, nedidindama socialinio kapitalo.

A.Morgan, akcentuodamas skirtingų metodologinių priėjimų galimumą pabrėžia korupcijos priežasčių sudėtingumą ir tarpusavio susipynimą. Tyrinėtojas išskiria tris korupcijos priežasčių grupes: etines ar kultūrinės (visuomenės moralė, tikėjimų pokyčiai, tradicijos ir naujovės konfliktas); ekonomines (privataus sektoriaus korupcijos toleravimas, ekonominės tarnautojų paskatos); politines (silpnos politinės sistemos ir institucijos gali skatinti formalijų taisyklių laužymą) [58, p.13 - 15]. Pasaulio banko ekspertų nuomone, šio reiškinio priežastis nulemia kontekstas: šalies politika, biurokratinės tradicijos, politinis vystymasis, visuomenės istorija [101, p.14].

E.Hankiss teigia, kad tam tikruose istoriniuose kontekstuose ypač palankios sąlygos korupcijai tarpti: 1) žlungant autoritarinei sistemai; 2) pradinio kapitalo kaupimo laikotarpiu, vykstant privatizacijai; 3) kai valdantis elitas ir biurokracija nejaučia vienybės su visuomene (kolonijinės valstybės atvejis); 4) bankrutuojančios šalies lyderiai apiplėšia šalį prieš jai žlungant; 5) pereinamuoju laikotarpiu, kai senos taisyklės jau neveikia, o naujos neišsikristalizavo, neišsąmonintos; 5) naujose laisvosios rinkos šalyse, kur labai stiprus absoliučiai laisvos rinkos suvokimas ir ideologija, o bet koks reguliavimas priimamas kaip socialistinis; 6) hibridinėse visuomenėse, kur laikomasi keleto organizavimosi principų. Jis pereinamojo tipo visuomenės laiko hibridinėmis, nes jose galioja oligarchiniai ir klienteliniai principai, paskirstymas partiniu principu (prekės, paslaugos, privilegijos), kartu su rinkos konkurencija vyksta neformalus iš anksčiau paveldėti mainai [21, p.245 - 246].

Bandant įvertinti Lietuvos situaciją galima išskirti šias aplinkybes: perėjimas nuo centralizuoto ūkio planavimo laisvosios rinkos link, grįžimas prie privačios nuosavybės instituto, buvusio visuomeninio turto privatizacija ir įmonių restruktūrizacija nevisiškai apibrėžtoje ir aiškioje situacijoje. Vieni turėjo veikimo laisvę priimti sprendimus, antri - priėjo prie informacijos, kuri buvo kitiems neprieinama. Tai leido senajam elitui įtvirtinti savo pozicijas [50, p.34].

D.Kaufmann ir P.Siegelbaum teigia, kad iš vykstančių ekonominių pokyčių privatizacija labiausiai susijusi su korupcija, o korumpuota privatizacija¹³ itin būdinga pereinamojo laikotarpio valstybėms [34, p.640]. Korupciniai motyvai labiau išryškėja privatizavimo procese. Valstybė permoka dideliuose viešuosiuose pirkimuose ir gauna per mažai naudos iš privatizavimo ir koncesijų, tuo tarpu kompanijos, mokėdamos kyšius ir apsuptos naudingų žmonių rato, išlaiko monopolinę padėtį [103, p.640]. S.Rose-Ackerman akcentuoja dvilybę privatizacijos prigimtį: ji yra antikorupcinė priemonė ir kartu ir potencialus korupcijos pelno šaltinis [78, p.66]. Tyrinėtojos pastebėjimu, bet koks turto perdavimo procesas net pačiose sąžiningiausiose valstybėse susijęs su korupcijos pavojumi (turto įvertinimo ir pardavimo procesai). Rytų Europos šalyse ir SSRS kur privatizacija vyko spontaniškai, ne visuomet skaidriai, diskrecijos laisvė buvo didelė, korupcijos apraiškų buvo gausu [78, p.48 - 50, 58 - 61, 69].

Be ekonominės privatizacijos kainos, svarbus ir kitas jos bruožas - politinis, apie kuri valdžia dažnai pamiršta, bet visuomenė linkusi tai priminti smukdančiais pasitikėjimo reitingais. Ato-trūkis tarp elito ir visuomenės akivaizdus dabartinėje Lietuvoje. Nepriklausomybės išvakarėse ir pirmais savarankiškos valstybės kūrimosi metais didelis pasitikėjimas politikais kaip tautos reprezentantais buvo pakirstas iš pradžių socialinių ekonominių pereinamojo laikotarpio sunkumų, o vėliau skandalų, kaltinimų piktnaudžiavimu padėtimi, interesų konfliktais, korupcija ar kitais nusižengimais [12, p.96].

Sąžiningo, garbingo, atsidavusio bendram reikalui ir neinančio į kompromisus politiko idilę pakeitė įsitikinimas, kad politikai visuomet meluoja, yra susikompromitavę ir neverti pasitikėjimo. Pirmųjų nepriklausomybės metų politikus didvyrius pakeitė pragmatiški politikai, atstovaujantys tam tikrų grupių (dažniau turtingų) interesams [36, p.317 - 318].

Pasikeitusį politiko vaidmens suvokimą liudija ir tyrimų duomenys: 1999 m. net 64 proc. lietuvių teigė, kad šalies reikalai tvarkomi atskirų grupių naudai, priešingos nuomonės laikėsi 13 proc., o 23 proc. neturėjo savo nuomonės šiuo klausimu [71]. Visuomenės nuomonė dėl politikų ar tarnautojų pasinaudojimo tarnybine padėtimi nėra vienalytė: labiau smerkiami politikai, kurie į

¹³ Šnekamojoje kalboje vartojama „prichvatizavimo“ sąvoka atspindi šio reiškinio visuomeninį vertinimą.

korupciją ištraukia ne iš poreikio (menkas darbo atlygis)¹⁴, bet iš godumo¹⁵ [88].

Sąžiningas politikas labiau vertinamas kaip išimtis nei taisyklė, tuo labiau kad visuomenėje akivaizdi moralinių lyderių stoka. Kai kurių netinkamai pasielgusių aukštų Lietuvos politikų bandymai pasiaiškinti visuomenei apeliuojant į nuopelnus tautai ir valstybei jau neduoda norimo rezultato. Nepasitikėjimo politiniais lyderiais bei valdžia apskritai sindromas, o tai rodo visuomenės nuomonės apklausa, liudija atsiradusį atotrūkį tarp visuomenės ir elito, kuris gali būti įvertintas kaip dichotomija „mes/jie“. Svetimšalių valdomoje visuomenėje tokia situacija atrodo normali, bet to negalima pasakyti apie suverenią valstybę [19, p.26 – 27, 63, 187]. I. Matonytė, analizuodama Lietuvos elito vertybinių orientacijų kaitą 1990-2000 m. laikotarpiu, teigia, kad sovietinį valstybės ir visuomenės antagonizmą keičia elito ir masių kaip dviejų autonomiškų socialinių grupių atsiradimas. Jos mažai turi bendrų kultūrinių ir politinių pažiūrų bei orientacijų, todėl vis ryškėja dviejų pagreičių visuomenių vystymasis: visuomenės pasitikėjimas demokratią, laisvą rinką ir valstybę mažėja, o elito - stiprėja. Tokius skirtingus vertinimus sąlygoja nevienoda patirtis, kultūrinis kontekstas, nevienodi ateities lūkesčiai [51].

E.Sik teigimu, žmonių pasitikėjimas valdžia (jos atstovais ir atskiromis valdžios institucijomis) gali būti korupcijos suvokimo paralelė. Pasitikėjimas nėra asmeninė psichologinė savybė, bet socialinės ir politinės aplinkos vertinimo išraiška. Kuo aukštesnis nepasitikėjimas, tuo labiau galima įtarti esant aukštesnį korupcijos laipsnį [82, p.93]. Esamą nepasitikėjimą valdžia Lietuvoje galima vertinti kaip sovietmečio relikatą, kuris po ilgesnio laikotarpio vėl tapo akivaizdus. Tokį nepasitikėjimo išaugimą sąlygojo atskirų visuomenės grupių geresnio gyvenimo lūkesčių neišsipildymas¹⁶, sudėtingi transformacijos procesai, netinkamas valdžios atstovų vaidmenų atlikimas, augantys socialiniai skirtumai.

¹⁴ Kai algos žemos, S.Rose-Ackerman korupciją įvardija kaip pragyvenimo strategiją [78, p.105].

¹⁵ Panašiai vertinami daugelyje visuomenių: labiau smerkiami susikompromitavę politikai, teisėjai, nuo kurių priklauso įstatymai ir teisingumo vykdymas, nei medikai, valdininkai ar policininkai, kurių atlyginimas nėra adekvatus jų išsilavinimui ar vaidmens svarbai visuomenėje.

¹⁶ Nesumokami valstybei mokesčiai didina valstybės biudžeto deficitą, o tai savo ruožtu riboja pačios valstybės galimybes vykdyti savo pareigas piliečiams, visų pirma socialinėje srityje [93, p.494].

Nepasitikėjimas valdžia kartu liudija ir žmonių požiūrį į naujai kuriamas bendro gyvenimo taisykles. Taisyklių neaiškumas, dviprasmiškumas¹⁷, o kai kuriais atvejais jų šališkumas, nudingumas atskirų grupių interesams paaiškina faktą, kad net 50,7 proc. lietuvių 1999 m. tyrimo duomenimis mano, kad nėra smerktina apeiti įstatymus, jei jie prieštarauja visuomenės normoms, realybei, asmeninio teisingumo jausmui [71].

Ekonomistų apskaičiavimais, korupcija sumažina privataus sektoriaus investicijas, nes gali būti prilyginta ekonominės veiklos apmokestinimui [52; 83]. Papildomai, bet neoficialiai, sumokėtas mokestis, skirtingai nei centralizuotoje mokesčių administravimo praktikoje, čia investuojamas į asmeninės, bet ne visuomeninės gerovės kūrimą. Verslininkai, bandydami papirkti valdininkus, korupciją interpretuoja kaip savignyos nuo chaoso ir netvarkos valstybėje priemonę. Tarp pagrindinių kliūčių verslui plėtoti Lietuvoje minimos: mokesčių politika, valdininkų biurokratizmas ir korupcija, netobuli įstatymai [2, p.100]. Kaip rodo 2001 - 2004 metų „Lietuvos korupcijos žemėlapis“ apklausa, verslininkų (įmonių vadovų) nuomonė apie korupcijos vaidmenį visuomenėje, skirtingai nei gyventojų, kito pakantumo šiam reiškiniui linkme: 2001 m. ir 2002 m. - 72 proc., o 2004m. - 61 proc. apklaustų įmonių vadovų manė, kad korupcija kliudo verslui [2, p.70].

Remiantis W. Miller, A.B. Grodeland ir T.Y. Ko-shechkina išskirtais piliečių vaidmenimis korupcijos kontekste¹⁸, Lietuvos gyventojų ir verslininkų vaidmuo nevienodas. Dėl dviprasmiškos pozicijos (viena vertus, deklaruotinas šio reiškinio smerkimas, bet prireikus pasiryžimas imtis tokios veiklos tvarkant reikalus)¹⁹ jie yra ir aukos, ir bendrininkai, ir kartu korupcijos šaltinis. Europos šalyse 1999 m. atlikti tyrimai parodė, kad lietuviai yra pakantesni kyšių davimui ir ėmimui nei kitos tautos [14, p.106]. Toks visuomenės nusistatymas liudija, kad dauguma lietuvių, net ir turinčių aukštąjį išsimokslinimą, korupciją suvokia kaip nemalonų, bet neišvengiamą su valdžios institucijomis susijusį reiškinį, nejausdami jokios asmeninės atsakomybės

¹⁷ Teisės netobulumas, prasilenkimas su vyraujančiomis dorovinėmis vertybėmis ir normomis paaiškina jos negerbimo priežastis [86].

¹⁸ Piliečiai kaip korupcijos šaltinis, korupcijos aukos ir bendrininkai [56, p.8].

¹⁹ Lietuvių sociologai tai įvardija kaip kognityvinį disonansą [2, p.82]. Kiti autoriai akcentuoja nuomonės nenuoseklumą [36, p.325].

už savo pačių veiklą, negalvodami apie tolesnes ir ilgalaikes tokių savo veiksmų pasekmes. Trumpalaikių tikslų prasme visuomenės atstovai, bandydami apeiti nereikalingus formalumus, laimi, ilgalaikėje perspektyvoje nukenčia ekonominis efektyvumas, politinis teisėtumas, atsiranda struktūrinės nelygybės ir iškraipymų grėsmių [66, p.39].

Istatyminių aktų sudėtingumas ir dažnai pasitaikantis vidinis prieštaravimas bei nesuderinamumas skatina ne tik eilinius piliečius, bet ir valdžios atstovus ieškoti būdų, kaip apeiti teisės aktus, neformaliai spręsti reikalus mokant kyšius valdininkams. Politikų ir aukštųjų pareigūnų nihilistinės nuostatos ir toks pats elgesys teisės aktų atžvilgiu, rėmimasis pažįstamų ir draugų ratu tarnauja piliečiams lyg vaidmens modelis. Neigiamas lyderių pavyzdys skatina ne tik socialiai nepriimtino ir neteisėto elgesio pateisinimą, bet ir jo praktikavimą. Korupcinis piliečių elgesys dažnai susijęs su ilgalaikėmis patirtimi arba kitų elgesio mėgdžiojimu: jei žmonės patiria, kad neteisėtas elgesys yra plačiai paplitęs ir padeda išspręsti problemas, tuomet jie labiau linkę užsiimti tokia veikla. Jei korumpuotas elgesys padeda pasiekti tikslo, asmenys ir toliau yra linkę tokiu būdu spręsti problemas, ne visuomet suvokdami korupcijos daromą žalą ar jos nusikalstamą pobūdį [89, p.4 - 7]. Lietuvos finansų eksperto G.Nausėdos apskaičiavimais, metinė kyšininkavimo kaina (tik įmonių sumokėti pinigai) šalyje 2004 m. siekė 1,3 mlrd.Lt. Tai viršijo į valstybės biudžetą surinkto pelno mokesčio sumą – 1.17 mlrd.Lt. [2, p.50].

Sovietinis palikimas: mentaliteto įtaka. Paveldėti iš socializmo pagarbos valstybinei nuosavybei trūkumas, nenoras visuomeninių interesų kelti aukščiau už individualius, partinių ir grupinių interesų sutapatinimas su valstybiniais interesais sudaro terpę korupcijai plisti. Visuotinis deficitas ir ideologinė visų gyvenimo sričių kontrolė sovietinėje Lietuvoje, formavo gyvenimo ir sąmonės konformizmą (visišką arba dalinį dvilypumą), kuris buvo išgyvenimo sąlyga. Kadangi pati sistema daugelio piliečių buvo suvokiama kaip primesta, klostėsi savanaudiškas ir nihilistinis požiūris į visuomenės ir valstybės nuosavybę bei teisės ir moralės normas.

Sovietinėje Lietuvoje paplitę valstybinės bei visuomeninės nuosavybės grobstymai, kyšininkavimas („blatas“), piktnaudžiavimai tarnyba, kiti korupciniai ūkinio pobūdžio nusikaltimai prilygo tyrinėtojų išskirtai smulkiai administracinei

korupcijai²⁰. Tai, ką šiandien vadiname, korupcija sovietmečiu daugiau siejosi su šešėline ekonomika, neteisėta privačia veikla, koreguojančia veikla, siekiant vykdyti planą, tarnybine privilegijų sistema, naudojimusi valstybės nuosavybę asmeniniais tikslais.

Įsipareigojimas nešališkai, objektyviai ir nesuinteresuotai tvarkyti reikalus visuomenės naudai ir įsipareigojimas rūpintis šeima, gimine ar verslo partneriais Lietuvoje sutapatinami. Šiandieninėje Lietuvoje politinis elitas, valstybės tarnautojai ir likusi visuomenės dalis dažnai neatspiria pagundai pasinaudoti tarnybine padėtimi, sprenddami savo asmeninius reikalus ir pamiršdami pareigą tarnauti visuomenės interesams. To priežastis - nesuvokimas viešo ir privataus skirtumo, vedančio į interesų konfliktą.

Sovietmečio valstybės tarnautojo pašaukimo dirbti visuomenės labui labiau nei savo asmeninei naudai idėja turėjo perdėm ideologizuotą atspalvį. Viešai demonstruojamas politinis lojalumas komunistiniams idealams buvo atlyginamas. Nuolatinis ir sąmoningai sukurtas vartojimo prekių trūkumas sovietmečiu visą visuomenės dėmesį turėjo nukreipti nuo visuomeninių reikalų vartotojiškų reikmių link [22, p.19]. Deficito egzistavimą J.Jordan sieja su endemine komunistinės sistemos korupcija, kai korumpuota veikla buvo visuomeninio gyvenimo dalis, reikalų tvarkymo stilius²¹. Blogai funkcionuojanti sovietinė politinė ir ekonominė sistemos sukūrė institucinius pagrindus korupcijai tarpti.

Sistema buvo taip suplanuota, kad mainais už lojalumą buvo siūlomos tam tikros paslaugos, sudariusios privilegijų sistemą, kuria galėjo naudotis tik nomenklatūra²². Darbo vieta valdžios aparate garantavo galimybę gauti butą, naudotis specialiomis parduotuvėmis, kelialapiais, geresnėmis medicinos paslaugomis ir kt. Tokioje aplinkoje alga buvo mažiau svarbi nei nepiniginė nauda ir privilegijos. Tokia nusistovėjusi praktika paaiškina, kodėl daugelis norėjo išsaugoti postus nepriklausomai nuo savo mažų algų [32, p.25].

Nuolatinis būtinų vartojimo prekių deficitas sąlygojo „blato“ kultūros ir neformalių tinklų atsiradimą [31; 32, p.14; 44]. Prekių ar paslaugų

²⁰ H.Werlin ją apibūdina kaip pirminę korupciją, kuri nebūtinai stabdo šalies ir visuomenės vystymąsi [100]. Tuo tarpu K.H.Pedersen ir L.Johannsen nuomone net tokie smulkios korupcijos atvejai demoralizuojančiai veikia šalies teisinę kultūrą [67, p.318].

²¹ Cituota iš K.H.Pedersen ir L.Johannsen, p.313.

²² M.Voslensky nomenklatūrą apibūdina kaip sau tarnaujantį elitą [99].

mainai naudojantis užimama padėtimi, neformalūs kontaktai ir pažįstamų ratas padėdavo išspręsti daugybę problemų. Individo statusą valstybinio socializmo sistemoje lėmė ne tiek turtinė padėtis, kiek naudingų ryšių ir pažinčių tinklas. Todėl tarnybinė padėtis galėjo tapti pretekstu įžengti į neformalių ryšių, pagrįstų abipusiais mainais, tinklą. Netinkamas tarnybos laiko, inventoriaus, turto ar net personalo panaudojimas nesukeldavo jokių moralinių konfliktų, nes išgyvenimo (dažnai priešiškoje žmogaus prigimčiai aplinkoje) tikslas leido ir pateisino tokių priemonių pasirinkimą.

Pasikeitus visuomeninei santvarkai, „blato“ kultūra, pažinčių svarba, naudojimas tarnybine padėtimi neišnyko. Tokios veiklos motyvacija išliko panaši, o pati veikla imta vadinti korupcijos, nepotizmo, favoritizmo bei interesų konflikto terminais. Sovietinė ideologija, bandžiusi suniveluoti skirtumą tarp viešojo ir privataus visose gyvenimo srityse ir aukštindama kolektyvinį pradą, nesugebėjo eliminuoti egoistinių žmogaus siekių ir privataus intereso. Tokia praktika, neskyrusi viešo ir privataus interesų, tarnautojų veikloje užprogramavo psichologinį valdininkų pasitenkinimą turima valdžia ir to nulemtomis galiomis kitų visuomenės atstovų atžvilgiu, aroganciją, piktnaudžiavimo valdžia, patikėtais ištekliais ir kitas ydingas praktikas. Piliečiai, korumpuotą veiklą sovietmečiu suvokę kaip įprastą reikalų tvarkymo stilių ir dabar gali būti stipriai sąlygojami tokių mąstymo stereotipų²³. Korumpuotos veiklos išmokstama; racionaliai pagrindus tokį elgesį, jis tampa įpročiu [9, p.47].

Asmeninės naudos siekis dirbtinai kolektyvistine paverstoje visuomenėje išliko, o pereinamoju laikotarpiu dar labiau sustiprėjo. Dėl pirmųjų pereinamojo laikotarpio metų ekonominio nuosmukio atlyginimai viešajame sektoriuje buvo nedideli, ir tai paskatino dviejų rūšių smulkiąją korupciją (korupcija rutininėse paslaugose ir bloga administravimo praktika, leidusi tarnautojams pasiimti papildomą rentą šalia gaunamo atlyginimo). Maži atsidėkojimai, kyšiai (policininkams, medikams, pedagogams ir kt.) už kasdienes paslaugas, kurios bet kuriuo atveju būtų suteiktos piliečiams, bet ne taip operatyviai, mo-

²³ Tai akivaizdžiai liudija korupcijos suvokimo indeksas. Atlikę tyrimus tarp 15 pokomunistinių šalių politinio elito, K.H.Pedersen ir L.Johannsen pastebėjo, kad keturių šalių (Armėnijos, Azerbaidžano, Estijos ir Lenkijos) politikai linkę korupciją suvokti kaip menkesnę problemą (nepakanamai ją vertina arba dėl bendros šalies politinės atmosferos (Azerbaidžanas ir Armėnija), arba dėl politinio atsidavimo ar garbės (Lenkijos ir Estijos atvejis) [67, p.324].

tyvavo viešajame sektoriuje dirbančius asmenis tokiu būdu padėti piliečiams tvarkyti kasdienius reikalus. Paslaugų teikimas piliečiams nebuvo tiesioginio vadovo kontroliuojamas, prižiūrimas, o tai leido susiformuoti tam tikrai dovanų ar kitokio dėkingumo formų priimtino praktikai.

Prastas administravimas pastebimas, kai kyšiai sumokami norint apeiti teisės aktus [3, p.195]. Naujai sukurtų taisyklių nesilaikymas gali būti traktuojamas kaip demokratinio proceso nesuvokimas, nesubrendimas jam²⁴.

Neigiama nuostata teisės aktų atžvilgiu yra akivaizdus sovietmečio reliktas. Nepalankūs įstatymai ar formalios taisyklės sovietinėje sistemoje lengvai buvo keičiamos „telefoniniais įstatymais“, kai aukštų pareigūnų asmeninės užgaidos ir norai tapdavo įstatymų pakaitalu. Toks spartus reikalų tvarkymas buvo visų toleruojama ir įprasta praktika [33, p.14; 22, p.84.]. Asmeninę gerovę buvo įmanoma sukurti tik neteisėtomis priemonėmis arba praradus egzistencinio svarstymo refleksą [50, p.47].

Sociologas A.Valionis, komentuodamas politinių vertybių raidą Lietuvoje 1990 - 1999 metais, pastebi, kad moralinės ir teisinės normos Lietuvoje yra reliatyvizuojamos ir lengviau pažeidžiamos, jei to reikalauja trumpalaikiai individų interesai. Vertybinis reliatyvizmas dažnai pakeičia elgesį, pagrįstą moraliniais įsipareigojimais. Net ir individai, kuriems tokie elgesio būdai (kyšių ėmimo ir davimo praktika) morališkai nepriimtini, norėdami veikti efektyviai, turi prisitaikyti ir „elgtis kaip visi“, nes toks elgesys yra funkcionalus konkrečioje socialinėje aplinkoje. Kai korumpuotas elgesys remiasi internalizuotomis (asmuo pateisina ir laiko jas priimtinomis) moralės normomis, nėra lengvas uždavinys pakeisti tokius mąstymo stereotipus [67, p.314]. A.Valionis kyšių davimo praktiką linkęs sieti su individų nepasitenkinimu negalint dalyvauti priimant politinius sprendimus, o tai lemia nedemokratinį būdų (kyšių davimo) pasirinkimą, stengiantis kontroliuoti socialinę tikrovę [95].

Pilietinė moralė nepriklausomoje Lietuvoje nesustiprėjo; tai liudija daugelio praktikų toleravimas ir pateisinimas (pretendavimas į valstybės pašalpą neturint tam teisės; važiavimas visuomeniniu transportu be bilieto; mokesčių nemokėjimas jei tik galima jų išvengti; melavimas dėl as-

²⁴ Čia tiktų R.Dahrendorfo mintis, kad per 6 mėnesius įmanoma pakeisti politinę sistemą, per 6 metus ekonominę sistemą, bet revoliucija žmonių protuose ir širdyse užtrunka 60 metų.

meninės naudos; kyšio ėmimas, naudojantis tarnybine padėtimi ir kt.). Tai siejama su iš socializmo atsinešta morale, kuomet valstybės apgaulinėjimas nelaikomas rimtu nusižengimu²⁵ [28].

Asmeninės pažintys, nomenklatūriniai ar giminystės ryšiai, papirkinėjimai ir kyšiai - visa tai verčia kalbėti apie klientelizmo ir patronažo charakteristikas dabartinėje Lietuvos viešojoje politikoje [45, p.209]²⁶. Skirties tarp privataus ir viešo nesuvokimas gali būti paaiškinami skirtingai: kaip besitęsianti sovietinė tradicija, sąmoningas nenoras keisti susiformavusius įpročius (kuriuos skatina silpni kontrolės ir priežiūros mechanizmai, silpna pilietinė visuomenė) ar naujos vartotojiškos visuomenės diktuojamos ir iš asmeninės naudos perspektyvos interpretuojamos taisyklės.

Rinkos taisyklių savitumas. Spaudos laisvė demokratijos sąlygomis leidžia žmonėms daugiau sužinoti apie įvairias negeroves, piktnaudžiavimus bei korupciją, problemas, kurios autokratijos aplinkoje sąmoningai slepiamos, neviešinamos, taigi apie jas piliečiai retai ir nežino. Naujienos apie korumpuotus valdžios atstovų veiksmus kelia pagrįstą piliečių pasipiktinimą, sudaro išpūdį, kad demokratijos yra labiau korumpuotos nei autokratijos, kuriose cenzūra bei valdžios vykdoma visuomenės gyvenimo kontrolė sukuria tvarkos išpūdį [33, p.6].

Pereinamojo laikotarpio visuomenėse, stiprėjant rinkos ekonomikai ir demokratijai, žmonių, duodančių kyšius, nesumažėjo [36, p.321]. Lietuvių nuomonė apie politinės ir ekonominės korupcijos mastą nepriklausomoje Lietuvoje, palyginti su sovietiniais metais, tik patvirtina šį teiginį. Net 49 proc. gyventojų 1994 m. manė, kad išaugo politinės korupcijos mastai, ir 61 proc. - kad ekonominės korupcijos mastai [1].

Padėti suprasti skirtumą tarp sovietinės ir esamos šalyje korupcijos gali J. C. Scott išskirti du idealūs korupcijos tipai - parapiinė ir rinkos korupcijos, kurios gyvenime būna susipynusios [81, p.88 - 89]. Parapiinė korupcija remiasi giminystės, prisirišimo ir patronažo ryšiais. Rinkos korupcija - vienkartinis sandėris be prisirišimo -

neasmeninis procesas, kur svarbu tai, ne kas moka, bet kas gali mokėti daugiau²⁷.

Abi šios korupcijos formos pastebimos Lietuvos visuomenės gyvenime. Atskirose srityse asmens socialiniam mobilumui daugiau įtakos turi ne darbas, bet pažintys ir politiniai pažįstamieji. Kitur personalo parinkimą ir karjeros kilimą bei vertinimą lemia profesinė kvalifikacija ir išsilavinimas, reikalaujantys asmeninių pastangų bei investicijų. Nepriklausomai nuo visuomenėje vykstančių pokyčių, tyrimai rodo, kad Lietuvoje šeima ir toliau lieka svarbiausia vertybe²⁸. Todėl galima prognozuoti, kad tarnybinės padėties naudojimo asmeniniais šeimoms ar giminės interesais problema vargu ar bus artimiausiu metu išspręsta.

Besiplečiančią rinkos korupciją Lietuvoje liudija gyventojų nurodytos kyšio davimo priežastys. Apie 60 proc. respondentų 2001 - 2004 metų tyrimuose teigė, kad davė kyšį, norėdami griečiau išspręsti problemą, arba manydami, kad be kyšio problemos išspręsti nepavyks. Norinčių asmeniškai atsilyginti padėjusiam žmogui (20 proc.) arba nenorinčių išskirti iš kitų savo elgesiu (20 proc.) buvo žymiai mažiau [2, p.20]. Tai liudija, kad efektyvumo ir operatyvumo siekis sprendžiant problemas yra didesnis nei asmeninis atsidavimas arba noras prisitaikyti prie visuomenėje gajos praktikos. Kitas faktas, leidžiantis teigti, kad parapiinę korupciją Lietuvoje keičia rinkos korupcija, yra „atsiskaitymo už paslaugas“ formos kaita. Pagrindine tiek verslininkų, tiek ir kitų gyventojų atsiskaitymo forma (75 proc.) tampa pinigai, antrame plane paliekamos dovanos (20-30 proc.) ir paslaugos (jomis labiau linkę atsidėkoti verslininkai nei eiliniai gyventojai) [2, p.21, p.36].

Kyšių mastai išaugo dėl visuomenės pragmatiško: piliečiai perka ne tik medikų, švietimo darbuotojų ar kelių policininkų paslaugas, bet ir teisėjų, politikų, valdininkų paslaugas, o tai kelia rimtą grėsmę teisinės valstybės egzistavimui [32, p.24]. R.Taagepera, analizuodamas baltų vertybes korupcijos suvokimo kontekste, pabrėžia šiame regione tebevyraujančias išlikimo vertybes (ekonominis ir fizinis saugumas yra svarbiau nei

²⁵ Valdžia, atėmusi iš asmens ar jo tėvų ar senelių nuosavybę, negalėjo būti gerbiama. Ji traktuota kaip neišvengiama blogybė, o prireikus buvo bandoma su ja atsieti. Tai nelaisvo žmogaus požiūris į jam primestą sistemą.

²⁶ Beje, Lietuva, vienintelė iš Baltijos valstybių, kur persitvarkiusi buvusi komunistų partija išliko gana gausia ir valdančia partija. Kiek prie šio fakto prisidėjo asmeniniai ryšiai, lojalumas, atsidavimas, padėtų atsakyti atskira studija.

²⁷ Rinką valdo vartotojų preferencijos; su vartotojais, kurie turi pinigų ir įtakos, elgiamasi išskirtinai. Tarp vartotojų nusistovi diferenciacija: atsiranda stambūs vartotojai (privачios firmos, politiniai lyderiai) ir bendri vartotojai (mėgėjai). Rinkos korupcijoje nėra klientelizmo (patrono ir kliento abipusių įsipareigojimų) elemento, kuris labai svarbus parapiinėje korupcijoje.

²⁸ 67 proc. respondentų šeimą įvardijo kaip labai svarbią vertybę. Šeimos vertinimas labai panašus skirtingose visuomenėse (Vakarų ir posocialistinėse valstybėse, islamo bei Lotynų Amerikos valstybėse) [57].

saviraiška ir gyvenimo kokybė; akcentas - sunkus darbas ir materialinė gerovė; pajamos svarbiau nei pasiekimai; pirmumas teikiamas stipriam lyderiui o ne parlamentui; didesnis tikėjimas mokslo ir technologijos galia nei noras bendromis pastangomis spręsti problemas; tikėjimas, kad valdžia turi daugiau rūpintis žmonių gerove ir kt.), kurios šias visuomenes daugiau priartina ne prie skandinaviskųjų kaimynių ar Vakarų Europos²⁹, bet ortodoksinių visuomenių [87].

Rinkos ir parapiinės korupcijos susipynimo pavyzdžių galima rasti Lietuvoje vykusiuose privatizacijos procesuose. Mėginimas per viešąjį sektorių teikti visas paslaugas verčia viešąsias organizacijas pernelyg išplėsti savo galimybes ir taip sumenkinti paslaugų kokybę bei jų teikimo efektyvumą: tai geriausiai iliustruoja buvusi sovietinės centralizuotos ekonomikos ir administravimo sistema. Komunistinio režimo sąlygomis viskas priklausė valstybei: įmonės, turtas, išteklių, gamybos priemonės. Atkuriant privačios nuosavybės instituciją ir kuriant laisvą rinką, reikėjo perskirstyti didelius turtus, o tai gundė tuos, kurie turėjo galimybę jais pasinaudoti ir praturtėti [32, p.25].

Rinkos ekonomika leido iš kitos perspektyvos pažvelgti ir įvertinti Lietuvos viešojo administravimo praktiką. Valstybė, suvokdama savo galimybių ribas ir atsisakydama dalies savo reguliuojamų ir finansuojamų funkcijų bei nuosavybės teisių į tam tikras įmones, akcijų dalį, aktyvus, perleido tam tikrą ūkinės veiklos dalį privačiam sektoriui, vykdydama privatizaciją.

Privatizacija buvo siekiama sukurti konkurencinę aplinką bei sudaryti prielaidas veiklos efektyvumui augti ir privačiame, ir valstybiniame sektoriuje [43, p.214; 59, p.18; 60, p.7; 61, p.14]. Pirmas ir svarbiausias privatizavimo tikslas - efektyvumas, paskui siekiama kuo daugiau pasinaudoti privačiu sektoriumi bei jo mechanizmais, pripažįstant, kad per daug išplėtotas viešas sektorius yra silpnas. J.Lane, nuomone privatizavimas yra dviprasmiškas reiškinys, nes gali reikšti viešojo sektoriaus sumažinimą ir viešos nuosavybės apribojimus, kita vertus, jis reiškiasi pastangomis pertvarkyti prekių ir paslaugų teikimą viešajame sektoriuje, vadovaujantis tokiais rinkos principais kaip pasirinkimas ir konkurencija [43, p.263

²⁹ Korupcijos suvokimo indeksą autorius traktuoja kaip elito principingumo rodiklį. Elito principingumas katalikiškose ar protestantiškose šalyse (skirtingai nei musulmoniškose ir ortodoksų tikėjimo šalyse) skatina visuomenės pasitikėjimą ir sinergiją, kurie savo ruožtu veda aukštesnės materialinės gerovės link.

- 266]. Privatizaciją pokomunistinėse Rytų ir Vidurio Europos šalyse mokslininkai yra linkę traktuoti kaip savitą ir skirtingą negu tokie patys procesai rinkos ekonomikos šalyse [7; 26].

Pirmame privatizacijos etape (1991 - 1996 metais) siekta Lietuvoje sudaryti sąlygas visiems piliečiams dalyvauti privatizavime (nemokamai išdalyti investiciniai čekiai), tapti savininkais ir taip užtikrinti socialinį teisingumą. Masinės privatizacijos metu dalis valstybės turto buvo parduota už investicinius čekius, fiziniai ir juridiniai asmenys valstybės turtą galėjo įsigyti už pinigus. Tačiau netobula įstatyminė bazė (procesas vyko tuo pačiu metu kuriant teisinę bazę), neskaidrios privatizavimo procedūros (per mažai informuojama visuomenė, neaiškūs ir nenustatyti pirkėjų patikimumo kriterijai, neskaidri privatizavimo lėšų panaudojimo procedūra) sudarė terpę voliuntarizmui ir korupcijai, leido valstybės turtą įsigyti apeinant privatizavimą reglamentuojančias taisykles [60, p.214; 72].

Pažintys, abipusiai išipareigojimai, naudojimas padėtimi bei turima perkamoji galia padėjo daugeliui buvusių nomenklatūros atstovų tapti naujaisiais verslininkais. Buvęs sovietinis elitas pirmasis atmetė socializmo idealus ir žlugus santvarkai žaibiškai persiorientavę, tapo karštais kapitalizmo apologetais ir kapitalistais praktikais. Kapitalistams naudingesnė ne laisva, bet valstybės reguliuojama rinką. Reguliavimo instrumentai būna kuriami kapitalistams pageidaujant arba spaudžiant. Kaip tik senoji nomenklatūra geriausiai sugebėjo organizuoti ir pasinaudoti tokiais reguliavimo mechanizmais, kurie apdovanoja lengvatomis, apsunkina kitiems kelią į rinką ir kt. [48, p.23].

Nepotizmas, klientelizmas, tarnybų „pardavinėjimas“, abejotina samdymo praktika yra lyg būdas palengvinti kitus korumpuotus veiksmus ypač skiriant į aukštus postus, kur turima reikalo su dideliu visuomeniniu turtu (finansų, ekonomikos, transporto ministerijos, privatizavimo agentūros, valstybinių įmonių vadybininkai, uostai, kiti infrastruktūros elementai, muitinė, mokesčių inspekcija). Senų draugų tinklai dažnai pasirūpina draugų darbo vietomis, o specialios patirties reikalavimai tėra gerai apgalvota maskuotė. Vadovavimas institucijoms dažnai išsigimsta, ir jos dažnai imamos traktuoti kaip privačios valdos, kuriose turi būti paklustama žemvaldžio valiai [32, p.27].

Q. Red teigia, kad korupcijos tikimybė privatizacijos procese yra užprogramuota dėl dviejų priežasčių: 1) elitui kyla pagunda sukurti tokias taisykles, kurios jiems būtų palankios ir pereinamuju laikotarpiu padidintų asmenines jų naudas; 2) privatizacija yra politinis aktas, kurio imasi pokomunisti-

nė valstybė, turėdama istorinį korupcijos palikimą. Vykstant privatizavimui plačiu mastu, juo suinteresuoti ne tik pavieniai politikai, bet ir politinės partijos. Q. Red mini šešis struktūrinius veiksnius, darančius įtaką privatizavimo korupcijai: 1) privatizavimo strategija; 2) politinės galios pasiskirstymas valstybėje; 3) tarnautojų diskrecija parenkant privatizuojamo turto metodą, sąlygas ir kainą; 4) sprendimų priėmimo proceso pobūdis (nuoseklus, fragmentuotas, hierarchinis ar neorganizuotas); 5) kontrolės mechanizmai; 6) privatizavimo proceso skaidrumas [77, p.263 - 264].

Komercinės privatizacijos Lietuvoje (nuo 1997 m.) tikslas buvo privatizuoti valstybei priklausančias įmones (stambius gamybos ir infrastruktūros objektus, vertingesnius palyginti su masinės privatizacijos laikotarpiu privatizuotomis mažomis ir vidutinėmis pramonės, prekybos ir statybos sektoriaus įmonėmis) ir padaryti jas pelningas, kartu pritraukiant ir užsienio investuotojus [60, p.208; 85]. Privatizacija, turėjusi tapti priemone produktyvumui didinti, tapo politinių tikslų priemone. Politikų kišimasis greitinant privatizavimą neleido pakankamai dėmesio skirti poprivatizacinei veiklai. Neapibrėžta privatizacijos vykdytojų atsakomybė, nesuderintos privatizavimo institucijų funkcijos ir atsakomybė leido vykdytojams išvengti atsakomybės [60, p.213 - 220]. Dėl sunkiai kontroliuojamos privatizacijos, įstatymų netobulumo, bendros ekonominės padėties į užsienį išvežto turto vertė siekė 9 mlrd. litų; Lietuva ir jos žmonės neteko apie 10 mlrd. litų vertės turto [60, p.207].

Lietuvos valdžios bandymai privatizuojant atsinaujinti kai kurias savo įmones ir paslaugas davė skirtingas pamokas: buvo pasiekta didesnio efektyvumo, sutaupyta biudžeto lėšų, išlaisvinta iniciatyva, padaugėjo užsienio investicijų, išsiplėtė užsienio ir vietos partnerių bendradarbiavimas, imtos diegti naujos technologijos, bet, kita vertus, iškilo naujų piktnaudžiavimo, korupcijos, interesų konflikto atvejų. Privatizacijos metu korupcija pasireiškė skirtingai: vyko sandoriai tarp valstybės pareigūnams ir visuomenės atstovų (fiziniai ar juridiniai asmenys siekiantys informacijos ir visuomeninio turto) ir tarp pačių pareigūnų. Valstybės tarnautojai, senoji nomenklatūra ir naujai privilegijuota vadybininkų klasė suformavo naujus draugyste ir abipusiai išipareigojimais paremtus tinklus³⁰ [32, p.28].

Kita korupcinės veiklos galimybė yra valstybės vykdomi viešieji konkursai. Pasaulio banko ekspertų tyrimai rodo, kad bloga praktika viešuo-

siuose pirkimuose dažnas reiškinys. Kaina, gautama už privatizavimą, yra per maža, o valstybė, skelbdama viešuosius pirkimus, sumoka per daug. Pasaulio banko apskaičiavimais, viešuosiuose pirkimuose mokama 2-3 kartus daugiau nei rinkos kaina [102, p.16]. Privačios firmos, neoficialiai susimokėjusios reikiamiems asmenims, dažnai pasinaudoja viešaisiais pinigais, apeidami taisykles. Šalia aukštos ekonominės sandėrio kainos, ne mažiau aktuali ir politinė kaina: prarandamas pasitikėjimas valstybės institucijomis. Transparency International Lietuvos skyriaus atliktų tyrimų duomenimis, kyšiai sudaro 1 - 2 proc. įmonių metinės apyvartos. [2, p.44].

Apibendrinimas

Korupcijos įtaka įvairioms visuomenės gyvenimo sferoms, tarptautinis šios problemos rezonansas skatina ir Lietuvos akademinę bendruomenę tirti šią temą. Lietuvos mokslininkų atliktų darbų korupcijos tema apžvalga rodo, kad vieni tyrinėtojai bando apsiriboti savo mokslo ribomis, kiti, abejojantys temos moksliskumu, nedrįsta jos imtis, dar kitais atvejais pastebimas multidisciplininis požiūris į šį visuomeninį reiškinį. Įsibėgėjantys korupcijos tyrimai Lietuvoje liudija ne tik formalų norą pademonstruoti savo susirūpinimą šia visuomenės piktžaisde, bet ir norą geriau pažinti bei suvokti jo priežastis, jautriąsias sritis. Nors Lietuvoje dar nėra parengta solidžių akademinų studijų šia tema, tokių kaip Vengrijoje, JAV ir kt., gvildenančių pereinamojo laikotarpio visuomenių specifika, bet augantis susidomėjimas šia tema leidžia tikėtis, kad ateityje ši spraga bus užpildyta.

Analizuojant Lietuvos atvejį, sunku viena-reikšmiškai atsakyti į klausimą, ar korupciją daro įtaką šalies ekonominiam ir politiniam išsivystymui, ar prastai funkcionuojanti politinė ir ekonominė sistema sudaro pagrindus korupcijai tarpiti. Nuomonė, kad paskutiniaisiais sovietinės sistemos metais korupcija buvo taip paplitęs reiškinys, kad tai tapo reikalų tvarkymo stiliumi, stipriai sąlygoja visuomenės narių mąstyseną ir elgesį nepriklausomoje valstybėje. „Blato“ kultūra, abipusiški išipareigojimai, neformalūs tinklai neišnyko kartu su senąja sistema, bet transformavosi, prisitaikydami prie naujo laikotarpio, įgaudami naujas raiškos formų bei būdų. Ribos tarp viešo ir privataus neaiškumas ir to sąlygotas elgesys, nepagarba valstybei, valdžiai ir teisei, socialiai abejotinių veiksmų toleravimas iki šiol pastebimas įvairiose visuomenės gyvenimo srityse.

Perėjimas į rinkos ekonomiką nepanaikino buvusių socialinių negerovių, o kai kuriais atvejais dėl

³⁰ A.Vaišvila linkęs teigti, kad, pasitelkęs korupciją, kriminalinis pasaulis susivienija su viešąja valdžia [93, p.491].

pereinamojo proceso teisinio neapibrėžtumo, politinio ir pilietinio nesubrendimo buvo pretekstas naujoms korupcijos apraiškoms. Vartotojiškos, bet nebūtinai pilietiškos, visuomenės prioritetai suponavo išaugusius kyšio davimo mastus ir davimo priežastis. Privatizacija, kaip bandymas spręsti viešojo sektoriaus efektyvumo ir rezultatyvumo problemas, Lietuvoje davė skirtingas pamokas: atvėrė kelius rinkos ekonomikai, leido valstybei sutaupyti, bet kartu leido atskiriems pareigūnams, buvusiai nomenklaturai, politikams, pasinaudojus tarnybine padėtimi, pažintimis ir ryšiais, tapti naujaisiais verslininkais likusios visuomenės sąskaita.

Korupcinės veiklos moralinis pateisinimas, ją suvokiant kaip žaidimo taisyklę, leidžia diagnozuoti gana rimtus visuomenės mentaliteto pokyčius, kurie vargu ar gali būti sprendžiami pasitelkus teisinius instrumentarius. Kur kas lengviau, esant politinei valiai, spręsti institucionalizuotas korupcijos problemas, iš esmės reformuojant esamas administracines praktikas, peržiūrint tarnautojų atlyginimų sistemą, motyvaciją ir kontrolės mechanizmus.

Literatūra

1. Ališauskienė R. Korupcija kaip pokomunistinės visuomenės bruožas. <http://www.osf.lt/trans.int/default.htm> [2000.11.18-19].
2. Ališauskienė R., Dobryninas A., Žilinskienė L. *Lietuvos korupcijos žemėlapis 2001-2004*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
3. Anechiarico, F., Jacobs, J.B. *The pursuit of absolute integrity. How corruption control makes government ineffective*. Chicago and London: University of Chicago press, 1996.
4. Anticorruption in transition: a contribution to the policy debate. World Bank, 2000. <http://www.worldbank.org/wbi/governance/pdf/contribution.pdf>
5. Berger, P., Luckmann, T. *Socialinės tikrovės konstravimas* Vilnius: Prada, 1999.
6. Bogdanovičius A. Korupciją sukuria valdžia. *Laisvoji rinka*. 1998, Nr.6. <http://www.lri nka.lt/leidinys/korupcija/1998.6.andriusb.phtml>
7. Brezinski, H. (Ed). *Privatization East and West*. Aldershot, England: Edward Elgar, 1993.
8. Caiden, G., Caiden, N. Administrative corruption. In W.Richter, F.Burke, J.Doing (Ed.). *Combating corruption. Encouraging ethics. A sourcebook for public service ethics*. Washington, DC: American society for public administration. 1990, 61-69.
9. Cox, W.R. Accountability and responsibility in organizations: the ethics of discretion. *Viešoji politika ir administravimas*, 2005, Nr.13, 39-51.
10. CPI Corruption perception index. Transparency International. http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/
11. Dapšys A. Organizuotas nusikalstamumas ir korupcija: prevencijos ir kontrolės sistemos kūrimo Lietuvoje prielaidos ir perspektyvos. *Teisės problemos*, 1997, Nr.4, 61-69.
12. Degutis M. Politinė kultūra. Kn. A.Krupavičius, A.Lu-košaitis (Red.). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2004, 83-104
13. Dobryninas A. Korupcija žiniasklaidoje: skaidrumo problema. <http://www.osf.lt/TransInt/ADobrininoPranesimas.doc>
14. *Europa ir mes*. Vilnius: Gervelė, 2001.
15. Gaidys V., Tureikytė D. Korupcija Lietuvoje - sociologinis aspektas. Kn. *Korupcinės situacijos Lietuvoje preliminarinis įvertinimas bei kovos su korupcija strategijos metmenų parengimas*. Vilnius. 1999.
16. Gavelytė I. Kyšininkavimas kaip korupcinė nusikaltama veika. *Teisė*, 2004, Nr.53, 80-101.
17. Gyventojų požiūris į korupciją. 2001 m. Lietuvos Laisvosios rinkos institutas. http://www.lrinka.lt/index.php/analininiai_darbai/sociologinis_tyrimas_gyventoju_pozivuris_i_korupcija/1902
18. Gorta, A. A tool for building corruption resistance. In P.Larmour, N.Wolanin (Ed.). *Corruption and anti-corruption*. Asia Pacific press, 2001, 11-29.
19. Grigas R. Šiuolaikinio lietuvių nacionalinio būdo bruožai. 2. Nerimą keliančios trajektorijos (sociosofinė kritinė apžvalga). *Filosofija ir sociologija*, 2003, Nr.1, 22-30.
20. Gutauskas A., Ragauskas P., Stračinskienė L., Čilinskas K. *Skaidrios savivaldos link*. Vilnius: Firidas, 2005.
21. Hankiss, E. Games of corruption East Central Europe, 1945-1999. In S.Kotkin, A.Sajo (Ed.) *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU press. 2002, 243-259.
22. Hankiss, E. Games of corruption East Central Europe, 1945-1999. In S.Kotkin, A.Sajo (Ed.) *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU press. 2002, 243-259.
23. Huntington S. *Political order in changing societies*. New Haven, CT: Yale university press, 1968.
24. Huntington, S. Modernization and development. In M.U. Ek-po (Ed.). *Bureaucratic corruption in Sub-Saharan Africa: toward a search for causes and consequences*. Washington, D.C.: University press of America, 1979, 313-324.
25. Hutchcroft, P. The impact of corruption on economic development: applying „third“ world insights to the former second world“. In S.Kotkin, A.Sajo (Ed.) *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU press, 2002, 115-138.
26. Jasinski, P. The transfer and redefinition of property rights: theoretical analyses of transferring property rights and transformational privatization in the post-STEs. *Communist economies and economic transformation*, 1992, No 4, 163-189.
27. Jočienė D. Korupcija postkomunistinėse šalyse. *Teisės problemos*, 1997, Nr. 1, p. 81-91.

28. Juknevičius S. Lietuvių moralinės vertybės: tarp Dievo ir mamonos. *Kultūrologija*, 2000, t.6, p.192-212.
29. Justickis V. Korupcija. Kn. *Kriminologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2001, p. 344-396.
30. *Kaip pažaboti korupciją?* Vilnius: Eugrimas, 2005.
31. Kaminskas R. Apie politinio klientelizmo tinklus. *Kultūros barai*, 2001, Nr.11, 10-13.
32. Karklins, R. Typology of post-communist corruption. *Problems of post-communism*, 2002, Vol.49, No.4, 22-32.
33. Karklins, R. *The system made me do it. Corruption in post-Communist societies*. New York: M.E.Sharpe, 2005.
34. Kaufmann, D., Siegelbaum, P. Privatization and corruption in transition economies. *Journal of International affairs*, 1996, Vol.50, No.2, 419-458.
35. Klitgaard, R., Maclean-Abaroa, R., Parris, H.L. *Korumpuoti miestai. Praktinis korupcijos gydymo ir prevencijos vadovas*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
36. Kolarska-Bobinska, L. The impact of corruption on legitimacy of authority in new democracies. In S.Kotkin, A.Sajo (Ed.). *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU Press, 2002, 313-325.
37. Korupcijos apraiškos šalies mastu atrinktose apskrityse ir jose esančiose savivaldybėse 2004 m. <http://www.transparency.lt/tyrimai.php?PHPSESSID=dac6229f06e3c3daa1bc6a6d153bfbad>.
38. Kotkin, S., Sajo, A. (Ed.). *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU press, 2002.
39. Kotkin, S., Sajo, A. Understanding and misunderstanding corruption. In S.Kotkin, A.Sajo (Ed.). *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU press, 2002, 25-31.
40. Krastev, I. Corruption, anti-corruption sentiments, and the rule of law. In A.Krizsan, V.Zentai. *Reshaping globalization: multilateral dialogues and new policy initiatives*. Budapest: Central European press, 2003, 135-156.
41. Krastev, I. *Shifting obsessions: three essays on the politics of anticorruption*. Budapest: CEU press, 2004.
42. Kregar J. Realios veiklos pradžia. Kn. *Kova su korupcija: praktiniai pavyzdžiai* (Tarptautinio seminaro medžiaga). Vilnius: UNDP, 2001, 27-33.
43. Lane J. *Viešasis sektorius*. Vilnius: Margi raštai, 2001.
44. Ledeneva, A.V. *Russia's economy of favors. Blat, networking and informal exchange*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
45. Lukošaitis A. Interesų grupės. Kn. A.Krupavičius, A.Lukošaitis (Red.). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2004, 179-212.
46. Makaraitytė I. Politinė korupcija Lietuvoje: Prielaidos ir sprendimo galimybės. Kn. R.Juozapavičius (Sud.) *Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje*. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005, 96-104.
47. Malec, K. Public attitudes toward corruption: 25 years of research. In H.G.Frederickson (Ed.). *Ethics and public administration*. Armonk, N.Y.: Sharpe, 1993, 13-27.
48. Masiulis K. *Lietuvos elitas. Ekonominės vertybės, politinės orientacijos ir prognozės*. Vilnius: Pradai, 1997.
49. Masiulis K. Ar pakankamai pagrįsta korupcijos Lietuvoje tyrimų metodologija? *Viešoji politika ir administravimas*, 2005, Nr.14, 115-122.
50. Matonytė I. *Posovietinio elito labirintai*. Vilnius: Knygiai, 2001.
51. Matonytė I. Pokomunistinės Lietuvos elito vertybinių orientacijų kaita 1990-2000 m. Kn. A.Jankauskas (Sud.). *Politinė kultūra ir visuomenės kaita*. Vilnius, Kaunas: Naujasis lankas, 2002, 86-100.
52. Mauro, P. Corruption and growth. *Quarterly journal of economics*, 1995, No.110, p.681-712.
53. Michael, B. The rapid rise of the anti-corruption industry. Toward second generation anti-corruption reforms in Central and Eastern Europe? *Local governance brief*, spring 2004, 17-25.
54. Michailovič I. Korupcija pagal Europos Sąjungos dokumentus ir kai kurie Lietuvos baudžiamojo teisinio reglamentavimo aspektai. *Teisė*, 2004, Nr.50, 106-112.
55. Michailovič I. Korupcijos apibrėžimo problematika. *Teisė*, 2005, Nr.54, 110-121.
56. Miller, W.L., Grodeland, A.B., Koshechkina, T.Y. *Are the people victims or accomplices? The use of presents and bribes to influence officials in Eastern Europe*. Budapest: Open society Institute, 1998.
57. Mitrakas A.A. Svarbiausios gyvenimo vertybės šių dienų pasaulyje. *Filosofija, sociologija*, 2005, Nr.2, 40-45.
58. Morgan, A. *Corruption: causes, consequences, and policy implications*. San Francisco: The Asia Foundation, 1998.
59. Novickas J. Solnyškinienė J. Privatizacijos pokomunistinėse šalyse kaip savito privatizacijos tipo apibrėžtumo problema. *Inžinerinė ekonomika*, 2000, Nr.1, 48-56.
60. Obrazcovas V., Savas E.S., Jančauskas E.E. *Valstybės ir savivaldybių turto valdymas ir privatizavimas: teorija ir praktika*. I knyga. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2003.
61. Obrazcovas V., Savas E.S. Bendra privatizacijos prielaidų charakteristika. *Viešoji politika ir administravimas*, 2004, Nr.9, 14-20.
62. Pakštaitis L. Kyšininkavimo nusikaltimų kriminalizacijos raida Lietuvoje. *Teisė*, 2001, Nr.41, 124-133.
63. Palidaukaitė J. *Lietuvos politinė kultūra*. Kaunas: Technologija, 1997.
64. Palidaukaitė J. Korupcijos ir atsakomybės problema viešojo administravimo sistemoje. *Viešoji politika ir administravimas*, 2005, Nr.13, 25-38.
65. Palidaukaitė J., Raudonienė A. Antikorupcinės kultūros gairės Lietuvoje. *Kultūrologija*. Kn.11. 2004, 55-76.
66. Pearson, Z. An international human rights approach. In P.Larmour, N.Wolanin (Ed.) *Corruption and anti-corruption*. Asia Pacific press, 2001, 30-61.
67. Edersen, K.H., Johannsen, L. Corruption: commonality, causes and consequences in fifteen post-communist countries. In A.Rosenbaum, J.Nemec (Ed.). *Democratic governance in CEE countries*:

- Challenges and responses for the XXI century*. Bratislava: NISPACEE, 2006, 311-336.
68. Piliponytė J. Korupcija: teoriniai bandymai apibrėžti ir paaiškinti. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2004, Nr.2, 83-95.
  69. Piliponytė J. Korupcijos fenomenas. Kn. *Korupcija aukštojoje mokykloje: požiūriai, problemos, sprendimo galimybės*. Vilnius: Garnelis, 2005, 7-26.
  70. Pivoriūnas A. Nusikaltimai valstybės tarnybai ir korupcija - problemos bei jų sprendimo būdai. *Justitia*, 1997, Nr. 6, 14-17.
  71. *Politinės kultūros tyrimas*. Vilnius: Tarptautinių santykių ir mokslų institutas. 2000.
  72. Privatizavimas Lietuvoje. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. <http://66.102.9.104/search?q=cache:ebeTrpxMioJ:lrinka.lt/Tyrimai/Privatiz/Analyze.phtml+privatizavimas+Lietuvoje&hl=lt>
  73. Projektas „Naujas požiūris į kovą su korupcija: korupcijos šaknų šalinimas“ 2001m. LLRI. http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/projektas_naujas_pozioris_i_kova_su_korupcija_korupcijos_saknu_sa_liniams/2028.
  74. Račas A. Politinių kampanijų finansavimas: kaip uždaryti landas neaiškios kilmės lėšoms? Kn. R.Juoza-pavičius (Sud.) *Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje*. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005, 22-33.
  75. Raudonienė A. Modernėjanti klasikinio korupcijos apibrėžimo Lietuvoje kaita. *Jurisprudencija*, 2002, T. 32(24), 114-121.
  76. Raudonienė A. Korupcijos kategorijų analizė. *Jurisprudencija*, 2003, t.41(33), 81-90.
  77. Red. Q. Corruption in Czech privatization: the dangers of „neo-liberal“ privatization. In S.Kotkin, A.Sajo (Ed.). *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU press, 2002, 261-285.
  78. Rose-Ackerman S. *Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai ir reforma*. Vilnius: Vaga, 1999.
  79. Sajo, A. Introduction. Clientelism and extortion: corruption in transition. In S.Kotkin, A.Sajo (Ed.). *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU press, 2002, 1-21.
  80. Sauliūnas D. Visuomenė prieš korupciją. *Justitia*, 1999, Nr.5-6, 30-31.
  81. Scott, J.C. *Comparative political corruption*. Englewood Cliffs, N.J. Prentice- Hall, 1972.
  82. Sik, E. The bad, the worse and the worst: guesstimating the level of corruption. In S.Kotkin, A.Sajo (Ed.). *Political corruption in transition. A skeptic's handbook*. Budapest: CEU press, 2002, 91-113.
  83. Shleifer, A, Vishny, R.W. Corruption. *Quarterly journal of economics*, 1993, No 108, 599-617.
  84. *Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje* (Sud. R.Juoza-pavičius). Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005.
  85. Solnyškinienė J. Privatizacija Rytų ir Vidurio Europos šalyse- esminis nuosavybės struktūros transformavimo veiksnys. *Transformacijos Rytų ir Centrinėje Europoje: mokslo darbai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004, 203-212.
  86. Šlapkauskas V. Pasitikėjimas - teisės socialinio veiksmingumo veiksnys. *Jurisprudencija*, 2002, T.24. 184-195.
  87. Taagepera, R. Baltic values and corruption in comparative context. *Journal of Baltic studies*, Fall 2002, Vol.XXXIII, No 3, 243-258.
  88. Tanzi, V. „Corruption around the World: causes, consequences, scope and buries. IMF Working paper WP/98/63. 1998. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9863.pdf>
  89. Tavits, M. Causes of corruption: testing competing hypothesis. <http://www.nuff.ox.ac.uk/politics/papers/2005/Tavits%Nuffield%20WP.pdf>
  90. Trumpa U. Korupcijos šaknys ir priešnuodžiai. LLRI 1999. <http://www.lrinka.lt/straipsn/Korupcija.phtml>
  91. Trumpa U. Ar Lietuva – korumpuota valstybė? LLRI. 2000. <http://www.lrinka.lt/straipsn/Korupcija2.phtml>
  92. Trumpa U. Korupcijos šaknų šalinimas - efektyvios kovos su korupcija pagrindas. LLRI 2001. <http://www.lrinka.lt/Pranesim/Antikorupcu.phtml>
  93. Vaišvila A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000.
  94. Vaitiekus S. *Korupcijos prevencijos sistema Lietuvoje: organizacijos ir veiksmų apžvalga*. Vilnius: Transparency International Lietuvos skyrius, 2002.
  95. Valionis A. Socialinių ir politinių vertybių kaita Lietuvoje 1990-1999 metais: adaptavimasis fragmentiškoje tikrovėje. *Kultūrologija*, 2000, T.6, 324-349.
  96. Vidūnaitė M. Kodėl Lietuvos vyriausybei būtina įgyvendinti aktyvią antikorpucinę politiką, arba kaip nepraleisti istorinės galimybės. Kn. *Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje*. R.Juoza-pavičius (Sud.). Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005, 80-95.
  97. Vilpišauskas R. Korupcijos pažabojimas. Kn. *Knyga 2004-2008 metų Seimo nariams ir rinkėjams*. LLRI. 2004. 129-139. http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/knyga_2004_2008_metu_seimo_nariams_ir_rinkejams/
  98. Vingevičiūtė R. Kovoti su korupcija gali tik skaidriai ir viešai savo veiklą vykdanči žiniasklaida. LLRI. 2001. <http://www.lrinka.lt/Pranesim/Vingev.phtml>
  99. Voslensky, M. *Nomenclature: the soviet ruling class*. New York: Doubleday, 1984.
  100. Werlin, H. The concept of secondary corruption. *International review of administrative sciences*, 2000, Vol.66, No.1, 181-185.
  101. World Bank. Helping countries combat corruption: the role of World Bank. Poverty reduction and economic management network of the World Bank. Washington DC: World Bank. 1997. <http://worldbank.org/html/extdr/corruptn/coridx.htm>
  102. World Bank. *Anticorruption in transition: a contribution to the policy debate*. Washington, DC: World Bank, 2000.
  103. Zekos, G.I. Ethics versus corruption in globalization. *Journal of management development*, 2004, Vol.23, No 7, 631-647.

Jolanta Paliduskaitė

Spread of Corruption in Lithuania: Between Soviet Legacy and Market Pragmatism

Summary

The purpose of the paper is to analyze the spread of corruption in Lithuania. The overview of studies and researches conducted in Lithuania allows a few observations. Research on corruption not only demonstrates the seriousness of the problem but also seeks to acknowledge its reasons and sensitive spheres. Lithuanian case study on corruption does not give a clear answer to the question whether corruption influences the economical and political development of the country or malfunction of the economic and political system creates the fertile ground for corrupt practices. Culture of blat, mutual obligations, and informal networks have not disappeared with the old system but have been transformed into new forms adapting to new circumstances. Unclear division between public-private relations, disrespect to state, authorities and law, tolerance to socially dubious practice is often observed in various spheres.

It is shown that transformation to the market economy has not abolished existing social maladies but in some cases leads to new forms of corrupt practice. Process of privatization opened possibilities for free market, private initiative, and public money. Simultaneously, privatization allowed public servants - the old nomenclature, and politicians using official position, information, personal relationships and old contacts - to become richer at the expense of the rest of the society. If a corruptive behavior is based on internalized moral norms and is considered as "a part of the game", it is not easy to change. If morality is the problem, then the law may not be the first and the best answer. It is much easier to have a political will to solve institutionalized corruption by changing administrative practice, motivation, mechanisms of control and reassessment of pay system for officials.